

IDŐSZERŰ JOGBÖLCSELETI KÉRDÉSEK.

I.

A jogbölcselet mai általános szellemtörténeti helyzetét

a) az ismeretelméleti kiindulás kizárólagos uralmának megszűnése és

b) a pozitivista irányzat hanyatlása jellemzik.

Az az elképzelés, hogy először okvetlenül a jog fogalmát kell megállapítanunk és az elvont jogfogalomból tisztára logikai okoskodás útján a jogbölcselet hiánytalanul zárt rendszerét lehet megszerkeszteni, amely rendszer kész megoldásokat tartalmaz a jogélet minden kérdése tekintetében, véglegesen megbukottnak tekinthető. E felfogás legtekintélyesebb képviselője: Kant szemére vetette a jogászoknak, hogy évszázadok óta sikertelenül kutatják a jog fogalmát. Eljárása akkor lett volna jogosult, hogyha az ő ismeretelméleti módszeréről nem derült volna ki, hogy az tisztára az exakt tudományra van szabva és a szellemi tudományok annak úgyszólván semmi hasznát sem vehetik. Kant jogbölcselete viszonylagos gyengeségének magyarázata ebben keresendő. — A régivágású társadalomtudományból a természettudományi szabatoságra törekvő és az ismeretelméleti módszerekkel közeli rokonságot tartó új módszer folytán, amely a társadalmat természeti jelenségnek tekintette s a róla szóló tudományt szociális fizikának nevezte: lett a modern szociológia. Ez sem találta ugyan meg a társas együttélés feltétlen érvényű természeti törvényeit, de azokat a maga törvényszerűségeivel legalább megközelítette. A jog világában e módszertani kísérlet sem vált be, amiből az a tanulság, hogy a jó öreg Aristoteles közhely számba menő tételét, amely szerint a módszert a tárgy természetéhez kell igazítani, a jogbölcseletnek sem lehet figyelmen kívül hagyni. Persze, hogy van, még

pedig nagyon is jelentős logikum a jogban, ám a jog nem azonos az életviszonyoknak tisztára észszerű elrendezésével. Ebben volt igaza a romantikusoknak és az ú. n. történelmi iskolának. Az ösztönszerűnek túlságos kihangsúlyozása folytán a racionalitást ezek az irányzatok nem tudták kellően értékelni és eljutottak a jó kodifikáció lehetőségének a tagadásáig. De nemcsak a jog és a logikum közt van bizonyos elhajlás, hanem a tételes szabályrend és annak gyakorlati követése között is. Itt két jelenség igényel magyarázatot:

1. a jog és az élet között mutatkozó elhajlás, amelynek szöge rendkívül jellegzetes az illető társadalomra;

2. az a jelenség, amelyet normalitásnak nevezünk jogi értelemben, vagyis az, hogy a jognak az észszerűtől és az élettől való kikerülhetetlen elhajlása dacára a jog miért talál mégis az esetek túlnyomó részében követésre.

A jog és a logikum viszonya tekintetében figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy olyan társadalmi forradalmak idején, amikor nem régi fejlődési lehetőségek nekilendüléséről van szó, hanem a fejlődés ellentétekre ugrik át, az új jog rendszerint kezdetlegesebb a régi kicsiszolt formáknál. A logikum ezek szerint nem véglegesen döntő tényező jog dolgában.

A jog fejlődésének csúcspontját tehát az az állapot jelzi, amikor a jog alapelveinek többé-kevésbé ünnepélyes foglalata: az alkotmány, az élet valóságának kifejezője.

Ami mármost a pozitívizmus hanyatlását illeti, ez annak a módszernek az alkonya, amely szerint a konkrét törvényalkotó hatalomból, annak normákban kifejezett és helyesen értelmezett akaratából kell kiindulni. Ennek a hanyatlásnak dacára Windscheid hírhedt tételét: *der Traum des natürlichen Rechts ist ausgeträumt*, nem lehet csak úgy egyszerűen megfordítani és azt mondani: *der Traum des positiven Rechts ist ausgeträumt*.¹ Ez a megdöbbentő dialektikai eredmény azt jelentené, hogy a természetjog periodicitásának, visszatérésének² a feltételezése merőben téves, a pozitívizmus bukását tehát nem a természetjog valamilyen rehabilitációja követi, hanem az a pesszimizmus,

¹Schönfeld.

²H. V. ö.: Rommen: Die ewige Wiederkehr des Naturrechtes, Leipzig, 1936.

amely egyáltalában nem hisz a jog rendet teremtő és igazságot tevő erejében.

Ennek a fordulatnak a magyarázatát keresve a jogbölcseleti pozitívizmus és a politikai liberalizmus kétségtelen kapcsolatából kell kiindulni. Utóbbinak hanyatlása kihatással volt a jogbölcseleti pozitívizmusra is. Mármost a pozitívizmus a természettudományi szabatosságnak utánaképzett munkamódszer volt elsősorban, amelyet a jogi norma külső tételes megjelenési formája iránti nagyfokú különleges érzék, a szabálytömegekkel bántni tudás, a jog technikai vonatkozásainak igen tökéletes kiképzése jellemez. Emellett igen lényeges eleme a pozitívizmusnak a jogtartalom iránti közömbösség, illetőleg semlegesség, amely addig nem volt veszélyes, amíg a természetjogi nagy hagyományok, az emberjogoknak a természetjog alapelveivel való kapcsolata elevenen élt a lelkekben. Kétségtelen, hogy a francia forradalom által győztes profán természetjogi hagyományok letéteményese a kereszténységből folyamatos szekularizáció útján előállott politikai liberalizmus volt. Pozitívizmus és liberális értelemben vett természetjogias felfogás tehát amennyiben kiegészítik egymást, komplementer jelenségek.

Ahogy mármost a gép, illetőleg a gépi kultúra valósággal forradalmasította a társadalmi életet, akként a joggal való bánás pozitívista magas technikájának kifejlődése is átalakította a jog szemléletét a dologi dinamika irányában.¹ A jogtartalom iránti közömbös és semleges pozitívizmus magában véve veszélytelen és viszont a mai tömeges szükségletek a jog területén nélküle ki sem elégíthetők.

Nálunk Széchenyi a Hitelben még azt tanította, hogy a törvény életet és halált jelenthet, vagyis ő hitt a jogrend- és igazság funkciójában. Ezzel ellentétben ma igen elterjedt az a vélemény, hogy a jog a maga formalizmusával kerékkötője minden gyökeres haladásnak, vagy legjobb esetben sem old meg egyetlen társadalmi feladatot sem. Ma van tekintélyes, nagy tudású közírók által képviselt² olyan áramlat is, amely azt

¹ V. ö.: Balás P. Elemér, a Széchenyi—Kossuth ellentét hírlapi vitájuk tükrében, Kolozsvár, 1943.

² V. ö. Szekfű: «Ma és száz év előtt» c. cikkével, Magyar Szemle 1943. év szeptemberi szám, 113—119. 1.

hirdeti, hogy a legszabályosabb és legalkotmányosabb törvények sem biztosíthatják az emberi szabadságok érvényét és ezeknek újabb törvényekkel való kijelentése sem elégséges a magyar közélet hiányainak orvoslására. A bajok mélyebb okát e felfogás abban keresi, hogy az anyagelvűség a maga elveivel lassankint telítette a jogpozitivizmust, amely ennekfolytán megszűnt közömbös lenni, sőt mindinkább a természetjogias szemléletnek föléje kerekedett. Ez a pozitivizmus már nem egyszerű munkamódszer, hanem a régi metafizika tagadása. A törvényhozásnak tehát, mint egyedüli panaceához, vissza kell térnie a természetjog tiszteletéhez. Szerény véleményem szerint a természetjoghoz való visszatérés tetszetős és divatos szólamnál alig egyéb, mert annak számos iránya van az ókonzervatizmustól a legszélsőbb forradalmiságig. Hegeltől Windscheidig és Bergbohmig egyébként sok epés gyászbeszéd hangzott el a természetjog állítólag nyitott sírboltja előtt. Ma már tudjuk, hogy *jus naturae expellas furca, tamen usque recurret*, vagyis, hogy a természetjognak pótolhatatlan funkciói vannak a jogélet tekintetében. Ez a funkció az igazságfunkció s a természetjog ezért örök; az elnevezés viszont lényegtelen, mert a természetjogi funkciók a legkülönbözőbb formákban jelentkezhetnek. Egyáltalában nem bizonyítható továbbá, hogy a jog és az élet egymástól való elhajlása, amelyet az említett áramlat szakadékként lát tátongani tételezett szabályrend, valamint szellemi és erkölcsi világrend közt, kizárólag a jogpozitivizmus terhére volna írható! Így pl. Szekfü szerint¹ a reformkor klasszikus gondolkodói után következő nemzedék nem sokat törődött azzal, hogy a népképviselési alapon megszervezett parlamentnek, mint a nemzeti hatalom tulaj donképeni letéteményesének természetjogilag és magasabb erkölcsi szempontból kifogástalan működését biztosítsa. Szalay László és kortársai a biztosítást még a szabadságjogoktól, szélesebb értelemben az emberi jogoktól várták és nagyon jól ismerték ezeknek a természetjoggal való kapcsolatát. Szalay, Deák Ferenc minisztériumában osztályfőnök, a kodifikáció elméletének is művelője, ahogy ezt publicisztikai dolgozatai bizonyítják, a magyar politikai életben mint jogalkotó

¹ V. ö. Beksics Gusztáv: A magyar doktrinaerek Budapest, 1882.

hatalomba azt akarta belevinni, ami abból akkor meggyőződése szerint legjobban hiányzott: az elvszerűséget és a rendszereséget, egyszóval tanultságot, amiért kortársai doktrinernek nevezték — de pejorativ értelemben.¹ ő szerinte az, aki nem tud semmit az emberjogokról, tagadja a jog őszmójét, amely Isten fuvallata az emberi lélekben. Szekfü az említett gondolatmenetben úgy állítja be a dolgokat, hogy Tisza Kálmán idejében az isteni fuvallat átengedte a teret a politikának. Tisza István pedig a parlamentnek döntő fontosságát vallotta. Az első világháború után állami életünknek továbbra is egyetlen gócpontja a parlament és az ennek mechanizmusával összefüggő jelenségek vannak most is előtérben, mintha a nemzeti *élet* alapjait szabály szerint létrehozott törvényekkel meg lehetne gyógyítani. A törvénytár 1867 óta csupa szabályos törvényt tartalmaz, de bajaink folyton szaporodtak és nehézségeink nem oldódtak meg. Az alkotmányosság és a parlament zavartalan funkcionálásán túl *valami* hiányzott. Ha e hiányt a magasabb lelki, erkölcsi kapcsolatok szempontjából vizsgáljuk, ennek az az oka, hogy a törvény nem feltétlenül tiszta kifejezése az erkölcsi rendnek, amiért is a legszabályosabb törvények sem tudják szavatolni az emberi szabadságok érvényét. A biztosíték csak a széles tömegek öntudatában lehet. Az emberi jogok újabb, törvény szavaival való kijelentése semmikép sem lehet elégséges biztosíték azok megvalósítására. A hiány további oka a demokráciának a retorikára szorítkozása. A jogpozitivizmus nem hajlandó az erkölcsi követelményeket számba venni. Minden törvényhozói munka legfőbb irányítójának el kell tehát ismernünk a természetjog alapelveit. Ezt az érvelést alátámasztja XII. Pius pápa 1942. évi karácsonyi szózata, amely megbélyegezte azt a jogi pozitivizmust, amely pusztán *emberi* törvényalkotásnak megtevesztő felségjogot tulajdonít és egyengeti az utat a törvénynek az erkölctől való végzetes elszakadásához. Ezzel szemben a természetjogot kell minden népközvéleményének egyöntetű követelésévé tenni.

A jogi pozitivizmust feltétlenül elvető felfogás szerint az 1867—1914 közti jogalkotás mennyiségi termékenysége dacára

¹ Az említett helyen.

azért nem oldotta meg a nemzetlét sorsdöntő kérdéseit, mert hiányzott az erkölcsi és általában a magasabb szellemi erőkkel való kapcsolat, ami a természetjogi szemlélet teljes hiányában és a pozitívizmusnak való hódolásban jutott kifejezésre. Ezzel szemben tény, hogy a természetjogias és a pozitivista irány egyaránt általános európai eszmeáramlatok és mindegyikéhez nagy jogalkotási teljesítmények és társadalomszervező funkciók fűződnek. Az ezt a mérlegelést elhanyagoló egyoldalú beállítás abból indul ki, hogy az 1867—1914 közti jogalkotásnak elméleti alapja már nem a természetjog úgynevezett észjogi válfaja volt, amely a felvilágosodás hatása alatt keletkezett, hanem a pozitívizmus, s hogy elhibázott jogpolitikánknak meddőségét ebben kell keresni. Ez a gondolatmenet nem látja azt az alapvetőényt, hogy a reformkor előkészítő munkája után abba a helyzetbe kerültünk, hogy már nem lehetett kitérni előle, miszerint a nemesi, rendi, úri jog helyébe a közpolgári jogtípust ültessük és ezzel alapjait lerakjuk a modern Magyarországnak, aminthogy ma az elé a feladat elé vagyunk állítva, hogy kiépítsük a szociális jogrendet. Negyvennyolc feladta Werbőczyt, minek folytán egész jogrendszerünket kellett viszonylag igen rövid idő alatt és nehéz körülmények közt újraépíteni. Ehhez az építő munkához különleges eszközök kellettek, főleg megfelelő munkamódszer. Ez a módszer, ahogy erre már rámutattam, a pozitívizmus volt.

A fentiek szerint a pozitívizmus tekintetében is, amennyiben koreszme, beteljesedett az a sors, amely az ilyen eszméknél általánosan tapasztalható jelenség, hogy t. i. uralmuk idején egyedül üdvözítő mivoltukban kételkedni a tudománytalanság vádját vonja maga után, viszont hanyatlásuk során őket szokás felelőssé tenni a kor minden tévedéséért. Erre a sorsra jutott ma a jogpozitívizmus, amelynek lesújtó bírálata állandó tárgya az idevágó irodalomnak.¹

Ha valaki nem sajnálja a fáradtságot és átlapozza az országgyűlési irományok köteteit, a törvények indokolását és az

¹ A pozitívizmus helytelen értékelésével magam is, aki pedig a természetjogi szemléletnek vagyok inkább híve, — szembeszállottam. Budapesti Szemle, 1943. évi október és november havi szám: A jogpozitívizmus bukása.

igazságügyi költségvetés vita-anyagát 1867-től egészen az 1943. XI. 23-i képviselőházi ülésig és ebből összeállítja a magyar szociális jogalkotást és általában is szemügyre veszi jogrendszerünk szociális jellegét, azt fogja látni, hogy a kiegyezés korába visszanyúló szociális jogalkotás terén sem vagyunk kisebbek egyetlen európai népnél sem¹, vagyis, hogy jogpolitikánk a pozitívizmust mindig csak eszköznek használta fel és sohasem volt annak fanatikus szolgája, hanem mindig erkölcsi célkitűzések után indult.

A természetjogi, helyesebben ész jogi hagyományokra épült politikai liberalizmus hanyatlásával a pusztá technikává vált pozitívizmus világszemléleti alap nélkül maradt s innen az említett pesszimiztikus fordulat a jogszemléletben. K. O. Petraschek: *Die Rechtsphilosophie des Pessimismus* c. híres könyvében² igen finoman elemezte ennek a pesszimizmusnak a gyökereit és azokat a Hegel-féle optimizmus és általában a racionalizmus elleni visszahatásban, Schopenhauer, Marx, Nietzsche, Ed. v. Hartmann és Spengler írásaiban vélte megtalálni. Petraschek egyben kiemeli a pesszimizmus jogbölcseleti érdemeit, de a végső konzekvenciákat nem vonja le, holott itt éppen ezekről a végső következményekről van szó. E mélyreható következmények helyes mérlegelésénél abból kell kiindulni, hogy a jog igazság- és rendfunkciója a legszorosabban összefügg a jog általános szabályjellegével. Mármint, ha elejtjük az általános normát, mint társadalomszervező erőt és eszközt, akkor vagy az esetről-esetre változó parancsot kell a helyébe tenni, vagy szembe kell néznünk a nihil-lel. Válságos időkben és bizonyos mértékig az általános normák vagy egy részük felfüggesztése indokolt lehet, de szabályként mégis a normáké az elsőbbség, a parancsnak csupán kiegészítő szerepe lehet.

Van ennek a pesszimizmusnak egy másik megnyilvánulása is.

Sokan a pozitívizmusban, helyesebben a jogi pozitívizmus egyeduralmában egy modern és személytelen zsarnokságot látnak (Bónis). Ez a felfogás túlzott ugyan, de van ebben a szem-

¹ V. ö.: A magyar szociális jogszabályok ismertetése, kiadja a m. kir. igazságügyminiszter. Budapest, 1943. Bevezetés.

² Ein Beitrag zur Prinzipienlehre des Rechts und zur Kritik des Sozialismus, München, 1929.

leletben is némi helyesség és amennyiben van, felvetődik az a kérdés, hogy ez ellen a kényuralom ellen a természetjogias felfogás szempontjából létezik-e *jus resistendi*? Ha t. i. csak pozitív jog van, a természetjog pedig csupán egy jogilag közömbös, metajurisztikai álláspont, akkor a természetjogra alapozott *jus resistendi* a tételes jog fogalmi világában csak úgy nemlétező, mint a gyakorlati országglás politikai világában.

Az általános norma és az eseti parancs vázolt harca államhatalmi síkon a kormányzat és vele a közigazgatás előtérbe nyomulásában jut kifejezésre, míg jogszabályban jelentkezési formája a törvény és a rendelet ama megváltozott viszonya, amelynél fogva a kormányrendelet belenyúl a Corpus jurisba és annak legkényesebb, legföltettebb területein is érvényesül. Ennek külső, de igen jellegzetes megnyilvánulása, hogy az egyre kisebb terjedelmű Corpus juris mellé hatalmas Corpus statutorum kerül, mint kútfő.¹

De mindezek inkább nemleges szempontok.

II.

Ami mármost a jogbölcselet mai szellemtörténeti helyzetének *pozitív* oldalát illeti, ha nem is az élet, de a tudomány nálunk fokozott figyelemmel fordul a jogbölcseleti vonatkozások felé.² Ebben, a jogbölcseletre kedvező légkörben vetődik fel az a kérdés, hogy vajjon a mai nemzedék élményei milyen hatás-

¹ Az utolsó negyedszázad magánjogi jogszabályalkotását vizsgálva az első szembetűnő jelenség a magánjog kútfői rendszerébe beállott eltolódás. Az eltolódás már az első tekintetre is szembetűnő. A Törvénytár kötetei mintha megsoványodtak volna, a Rendeletek Tárának kötetei mintha meghíztak volna. — V. ö. Vladár Gábor: A magyar magánjog fejlődésének iránya az utolsó negyedszázadban,, Magyar Jogi Szemle, XXIV. évf., 22. sz.

² A konzervatív jelleg megőrzése mellett örvendetes jelenség jogtudományunk újabb fejlődésében a bölcseleti elem erőteljesebb előrenyomulása. Nemcsak maga a jogbölcseleti irodalom gyarapodott kítűnő értékekkel, hanem a jogtudomány egész területe mind több jogbölcseleti elemet szív föl s ezzel elmélyültebbé, tudományosabbá lett. A jog mivolta, a jog keletkezése, a jognak és az életnek az összefüggése, a helyes jog, a jog és az erkölcs viszonya, a jog rendszere, mind gyakrabban vitatott kérdések. (Vladár G. u. o.)

V. ö.: Az általános elvek szerepe az újabb német magánjogi elméletben c. tanulmányommal. — Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1943/I.

sal lesznek jogérzetünkre és milyen új igényeket fognak ezek az élmények a joggal szemben támasztani? Általános lesz-e a közösi gondolat elsőbbsége által meghatározott új szociális jogtípus?

A jogérzetre való sűrű hivatkozás, de főleg a népi jogérzéssel való kapcsolat hangsúlyozása, ez is összefügg egyfelől a pozitivista módszer hanyatlásával,¹ de másfelől a szociális jogtípus előretörésével is.

¹ «Az elmúlt negyedszázad jogtudományát világszerte az az ellenhatás jellemzi, amely erőteljesen fordult szembe a XIX. században és még a századfordulón innen is uralkodó pozitivizmussal, vagyis azzal az irányzattal, amely a törvényt azonosította a joggal, a loi-t a droit-tal, a Gesetz-et a Recht-tel. Ez az irány a jogtudomány területét is egynek vette a törvények világával. Ez a jogtudomány nem terjed túl a törvények magyarázatán, egybevetésén, értelmezésén és ebben sem lép túl a törvényen, csakis magából a törvényből vezet le mindent. Távol tart minden a törvényben nem foglalt szempontot, minden metajurisztikus elemet, mint a világnézeti, erkölcsi, politikai, gazdasági vagy más egyéb nem szigorúan vett jogi szemléletet. A jogi pozitivizmus a tételes jogtudomány terén a törvénykönyveknek haj szálfinomságig behatoló kommentárjaiban (1. Plancic kötelmi jogát, Enneccerus dologi jogát), az ú. n. Begriffsjurisprudenz-ben. École de l'exegése-ben, a jogbölcseletben pedig — ha ugyan a jogbölcseletben lehet a pozitív joggal együtt említeni — a Kelsen-féle tiszta jogtanban, a reine Recht-lehreiben érte el tetőfokát. Ez ellen a túlzás ellen vette fel a harcot a háború utáni jogtudomány. A francia jogtudományban A. Hauriou a toulonse-i egyetem professzora, León Duguit-tal a bordeauxi egyetem kiváló professzorával szemben vette fel a harcot, a német jogtudományban pedig a különféle jogtudományi iskoláknak, irányzatoknak egész sora támadta a jogi pozitivizmust. A jénai egyetemen különösen I. W. Hedemann által képviselt irány az ú. n. general - klauzulákkal igyekezett a pozitív jog merevségét a jóhiszem, méltányosság, a jó-erkölcs követelményei irányában feloldani; a tübingiai iskola Philipp Heck mesterrel az élen az ú. n. Interessenjurisprudenz, magyarul érdekkutató jogtudomány alapjait vetette meg, vagyis azét az irányzatét, amely az összeütköző érdekek helyes, méltányos kiegyenlítését keresi; a bölcseleti irányzat: főképp Július Binder, Karl Larenz és Walter Schönfeld bölcselettel kívánták telíteni a jogtudományt, szerintük a rómaiak kazuisztikus és technikai természetű jogászkodásai, az ú. n. Jurisprudenz-cel és a görög eredetű természetjogi jogbölcselettel, a Rechtsphilosophie-vel szemben átvéve a rómaiaktól a gyakorlatias, a görögöktől a bölcseletkedő elemet s a kettőt egyesítve — kell felépíteni az igazi német Rechtswissenschaft-ot.

De nemcsak Németországban, hanem más államokban is megnyilvánul a vágyakozás, hogy a jog tudományos művelésének magasabbán ívelő horizontot adjanak. Lundstedt A. B., az uppsalai egyetem professzora az 1932-ben kiadott művében: Die Unwissenschaftlichkeit der Rechtswissenschaft-ban még felpanaszolja a jogtudomány tudománytalanságát, öt évvel utóbb a francia Louis le Fur örömmel állapítja meg, hogy a háború által felidézett erkölcsi és jogi válság, amely-

Ami a pozitívista szemlélet és módszer végső mérlegét¹ illeti, vannak ennek is oly maradandó értékű elemei, amelyek nélkül semmiféle jogtudomány, illetőleg jogpolitika nem állhat meg. Mint bölcséleti szemlélet a pozitívizmus egyenesen a természetjogi felfogás ellensúlyozására van hivatva. A pozitívizmusnak az a végső fejlődési szaka, amelyet mi értünk meg, szervesen összefüggött a már elfajult liberális jogtípussal, a liberális jogtípusnak volt adekvát módszere és ennek a típusnak a hanyatlásával együtt veszíti hitelét.

A jogtípus, mint ilyen egyébként a jog tárgyi tagozódásához hasonló jelenség. Fejlődése során ugyanis a jog bizonyos koreszmék hatása alá kerül és elér bizonyos csúcspontokat, ahol a koreszmék befolyása kulminál. A jogtípus tehát a jog fejlődési keresztmetszetben. Ugyanannak a típusnak különféle változatai is lehetnek, amennyiben a típus fejlődési fázis jellegénél fogva különböző kultúrkörökben is előfordulhat, amelyek azután módosítják eredeti jellegét. Ami mármost közelebbről a szociális jogtípust illeti, amely ugyancsak több kultúrkörön belül jelentkezik, bármilyen legyen is a jogérzetünket ostromló élmények ereje, fel kell tennünk értéke tekintetében a lelkiismereti kérdést. A szociális jogtípus értéke tekintetében alapvető, hogy ez a típus nagyobb társadalmi igazságot jelent-e, mint elődje, a liberális közpolgári jog? Ennek a nagyobbértékűségnek az eléréséhez az szükséges, hogy a mai élmények hatása alatt álló jogérzet olyan egyetemes társadalmi hiedelmeket termeljen ki jog dolgában, amelyeknek szemléleti ereje és gyakorlati hatása nagyobb, mint ama természetjogi felfogásé, amelynek a politikai liberalizmus volt a letéteményese s a pozitívista módszer a kivételezési technikája. A politikai liberalizmus történelmi mérlegének lezárásához ezek szerint a komplementärer természetjogi és pozitívista jogszemlélet, továbbá a liberális jogalkotás számbavétele is szükséges. Ez a számbavétel

nek hatásait kereskedelmi, ipari, gazdasági és pénzügyi téren s általában az élet minden vonatkozásában súlyosan érezzük, úgy látszik gyorsuló ütemben kell visszatérni a jog hagyományos régi alapjaira, az igazra, a szépre, a jóra, a hasznosra, az igazságosra (Les grands problèmes du droit).» Vladár G. már idézett tanulmányából (638—639. 1.)

¹ Concha: A konzervatív és liberális elv, Budapesti Szemle, 1921.

európai viszonylatban Ruggieronál sem történt meg. Nálunk Kemény Zsigmond kezdte meg ezt a számonkérést: A forradalom után és Még egy szó a forradalom után című írásaival és Szekfű folytatta a Három Nemzedék-kel, amelynek újabb kiadása azt a toldatot viseli és ami azután következik. Ez a folyamat ma sincs befejezve.

A Három Nemzedék-re vonatkoztatva írja Concha:¹ «Ami pedig Censornak (Beksics G.) Szekfű által átvett, megdöböntőnek jelzett statisztikáját. ... valamint az óhajokat, amelyeket részben kifejez, el lehet nézni egy agitatorikus jellegű, jószándékú, anonim politikai röpiratban, de nem lehet elfogadni a liberális irány történelmi mérlegének összeállításánál»). Concha ebben a cikkében a konzervatív és a liberális elv tekintetében elterjedt téves fogalmak helyreigazítása után a liberális elv maradandó értékeire utal, amikor azt írja, hogy az egyéniség örök elvét csak a keresztény civilizációt megdöntő káosz romjai fognak egyidőre eltemetni, amelyben azonban a konzervatív elv is belepusztul, mint az emberi életnek szintén abszolút pólusa. Az «egyidőre» kitévelt azért használja, mert szerinte mindig lesznek, akik az egyéniség teremtő erejének szeretetétől hevítve, az egyéni szabadság nevében harcra fognak kelni a szocialista berendezésű társasági szerkezet vaskapcsai ellen. E szociális szerkezet lényege a javak és a munka szocializálása, az egyéneknek oly egységes, szigorú kényszer melletti vezetése, hogy a regulatív állami és a produktív társadalmi funkciók egybeolvadjanak.

A maradandó értékeket tisztelő jogszemlélet és törvényalkotás a liberális mérleg aktív oldala. A negatívumokat és az elfajulást mindenki ismeri, arról bővebben nem kell szólnom.

Concha csak az elvi magaslatokat nézi, nem veszi figyelembe, hogy a liberális eszme tulajdonképp már akkor halt meg, amikor a liberális mozgalom megindult, vagyis, hogy a liberalizmus eszmei és mozgalmi alakja nem azonosak egymással. Így tehát nem is marasztalná a liberalizmust a nemzetrontás bűnében, amikor azt írja idézett tanulmányában, hogy nem a hazatérő katonaság, nem a szociális csoport, nem a fővárosi mob varázsütésére omlott össze közrendünk. Ez összeomlott, mert legfőbb tényezőit, főnállásának, erejének e pilléreit nem tar-

totta föltétlen, egységes, nemzeti meggyőződés s nem vette körül a sérthetetlen szentség nimbuszával.

Szekfü a konkrét elfajulást látja csak, amikor marasztal, de okfejtése nem elegendő a történelmi mérleg indokolásához. Álláspontunk tehát az, hogy az elvileg tiszta liberalizmusnak vannak ugyan maradandó értékei és alkotásai, különösen jogi téren, de az elfajult liberalizmus igenis bűnös a nemzetrontásban.

Végeredményként leszögezhetjük, ha tehát nem is megoldásként, de képviselhető álláspontként azt, hogy a természetjog és a pozitivizmus komplementer, vagyis egymást kiegészítő és egymást kölcsönösen feltételező irányok, amelyek igen jól megférnek egy átfogó jogi szemléletben. Ellenben az egyoldalúan pozitivistá vagy túltengően természetjogi irány veszedelmes.

A természetjogias igazság-eszmével egyedül nem lehet államot és társadalmat fenntartani és az egyént sem lehet vele megfékezni. A jogeszmé pozitivistá szellemű eltechnizálása pedig, a pozitív rendfogalom, a jognak csak uralmi eszközként való kezelése, elszakítása a humánumtól sem vezet célra. Ezek után nem meglepő, ha a mai bölcseleti jogszemléletet éppen a természetjogi és a pozitivistá álláspont e komplementer mivoltára való ráeszmélés, a hiedelmek jogképző erejének, a logikai jogelmélet hiányainak, valamint az összehasonlító és a történelmi szempont jelentőségének felismerése jellemzik.

Joglogika, jogszociológia, lélektan és jogtörténet tehát nem többé-kevésbé önkényesen összeválogatott segédtudományai a jogbölcsületnek, hanem belőlük és általuk épül fel a jogbölcsület. E tényállás dacára — ahogy ezt Moór Gyula «Újkantianusok és újhegeliánusok a jogfilozófiában» című tanulmányában¹ igen meggyőzően bemutatja — a jogot tiszta megismerési formának, illetőleg tiszta normának látó újkantianusok és a metafizikai jogfogalomra építő újhegeliánusok nemcsak a jog valóságoldalát hanyagolták el, hanem azokat a lehetőségeket is, amelyek Rickertnél és Nicolai Hartmann-nál termékeny szintézisre utalnak. A kellő szellemtörténeti pillanat végzetes elmulasztása folytán ezekből az összetevőkből termékeny szintézis soha többé kialakulni nem fog. A jövő egyedül járható útja pedig mégis

¹ Magyar Jogi Szemle, 1943 februári száma.

csak az, hogy a jog és a jogi sajátos törvényszerűség tárgyilag megállapítható összetett mivoltának tisztultabb felismerése elvezet az ellentétek feletti, összetett módszerhez. A funkcionális szemlélet történelmi szerepe éppen az volt, hogy akarva-nemakarva előkészítette a szubsztanciális felfogás tézise és a funkcionális szemlélet antitézise után kikerülhetetlen dialektikai következetességgel bekövetkezett összetett módszer kialakulását. E jogszemlélet szerint az életviszonyok sajátos alkatában jogmeghatározó erő rejlik. A jog lényege életrenddé válva csak úgy nem merül ki a pozitivitásával, ahogy a pozitivitás ismérven keresztül képtelenség a jog lényegét megérteni. Végül nem szabad felednünk, hogy a természetjogi normák jogrendformáló erejüket a történelem során ismételten igazolták.

Befejezésül rá kell még mutatni arra, hogy a funkcionális jogelmélet, amely semmibe sem vette az ismerettárgy adottságát és módszert meghatározó erejét, miért volt veszedelmes irány. Az ismeret alapanyagának, a jog valóságoldalának ez a megvetése u. i. és az attól való elszakadás elméleti síkon egyfelől nem kiméi meg attól a fáradságtól, amellyel az anyag sajátos törvényszerűségének felkutatása jár, másfelől gyakorlati síkon a jog lényegét tevő tartalmi elemek eltávolítása a jogszabály címzettjeinek természetével és érdekeivel ellenkező jogrend tartós kialakításához ad ideológiai támpontot. A funkcionális jogelmélet alapján minden hatalmi csoport, ha elég erős, jogként instituálhat bárminő rendet, mert a tartalmilag kiürített, tehát «tisztá» és steril formába ideig-óráig mindent be lehet szorítani. Ez a funkcionalizmus és szubsztancia-üldözés nem vitte előre a dolgokat, hanem természetellenesen deformálta a jogszemléletet. Végeredményben a természetjogi szubsztancia kiirtására törekvő jogbölcseleti funkcionalizmus, mint a tiszta pozitivismus elmélete, terminológiai játéknak, az elszigetelt Sollen kategória délibábnak, a jogtan tisztasága végül ürességnek bizonyult. Ez a hibás ismeretelméleti alapozottsága jogszemlélet tipikus fogalomzavarból eredő bénító kételyekkel nyúlt az igazsághoz. Csupa logikai funkciótól nem látta a jognak az értékskálától való örök függését és nem értette a törvény pozitivitásának igazi erejét, amely jogeszményhez való igazodásból ered. A korszellemnek a funkcionális jogtól és a funkció-

nális jogszemlélettől való elfordulása fokozatosan ment végbe. Először ellentétes: szubsztanciális felfogásba csapott át: a «helyes jog»-elméletbe és később a természetjog feltámadásában bizakodott és csak tépelődő lassúsággal jut el az összetett módszerhez, amelynek kialakítása egy egész nemzedék munkáját fogja igényelni és lekötöni.

A bölcsélet, ha csak a múltakra függeszti tekintetét, utólagos logifikációt végez, ha csak a jelent szemléli, recitativ jellegű. Időszerűnek csak akkor mondható, ha legalább fél lépéssel előbbre van, mint az élet és egy egész lépéssel előbbre, mint a közvélemény. Ha a most elmondottak azt az érzést ébresztették fel a t. közgyűlésben, hogy a magyar jogbölcsélet ezt a döntő fél, illetőleg egész lépést megtette, úgy nem vettem hiába igénybe szíves figyelmüket.

Hegedűs József